

TARİH BOYUNCA TÜRKLER VE FARŞÇA; MODERN YAKLAŞIMLARA BİR ELEŞTİRİ

Adnan Karaismailođlu*

Özet

Tarihte Türk toplulukları arasında Farsçanın yeri ve kullanımıyla ilgili olarak Türkiye’de yapılan değerlendirmelerde konu farklı bir noktaya taşınmakta, yaygın olarak Türkçeye Türk devletlerinde önem verilmediği, Türkçenin ihmal edilip Farsçaya özen gösterildiği ispata çalışılmaktadır.

Anadolu’ya ulaşmadan önce 4 asra yakın bir zaman diliminde Türkler ile Farsların inançlarında ve dillerindeki değişme ve gelişme süreci, büyük ölçüde Mâverâünnehir/Batı Türkistan bölgesinde bir arada geçirilmiştir. Bu zaman zarfında ve bunu takip eden birkaç asırda Arapça hemen her alanda daima özel bir konuma sahip olmuştur.

Geçmişte saltanat merkezlerinde ihtiyaçlar çerçevesinde birçok dilde görüşmeler yapıldığı ve yazılar kaleme alındığı bir gerçektir. O dönemlerde resmî dil kavramı ve tanımı bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle de özellikle bir dilin siyasi olarak desteklenip yüceltildiği ve diğerlerinin dışlandığı söylenemez. Ayrıca ilk dönemlerden itibaren Farsça yazılı eserlerin önemli bir kısmının, Türklerden ve onların faaliyetlerinden bahsettiği gözlerden uzak tutulmamalıdır.

Günümüzde de Özellikle İran, Afganistan ve Tacikistan’daki Türkler Farsça eserler yazmayı sürdürmektedir. Bu ülkelerdeki bazı önemli edebî şahsiyetler doğal olarak Türk asıllıdır.

Anahtar Sözcükler: Türkler, Farsça, resmî dil, devlet dili

TURKS AND PERSIAN IN HISTORY: A CRITIQUE OF MODERN APPROACHES

Abstract

It is seen that the focus shifts to a different level in the critiques made in Turkey about the importance and use of Persian among Turkish people in history and that scholars tend to claim Turkish was ignored and Persian was highlighted in the ancient Turkish states.

Change and development processes in the beliefs and languages of Turkish and Persian people mostly took place in the Transoxiana-Ma wara’un-nahr /West

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dođu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, adnankaraismailoglu@yahoo.com

Turkistan region for about four centuries before Turks arrived Anatolia. During this period and the following two centuries Arabic was the predominant language in almost all fields of life.

It is true that depending on the needs various languages were used for verbal and written purposes in the governing bodies. It can be suggested that no concept of official language existed in the said periods and as such it is not plausible to say that a specific language was favoured and highlighted politically while others being ignored. Moreover, it should be noted that since early times most Persian texts deals with Turks and their practices.

Today Turks continue to write in Persian especially in Iran, Afghanistan and Tajikistan. Some of the leading literary figures are, therefore, of Turkish origin.

Key words: Turks, Persian, official language, language of state

TARİH BOYUNCA TÜRKLER VE FARŞÇA; MODERN YAKLAŞIMLARA BİR ELEŞTİRİ

Bu başlık, gerçekte birçok konuyu içerecek bir yazıyı temsil eder gibi görünse de yaygın bazı bilgileri ve algılamaları tartışmak amacıyla oluşturulmuştur. Bu nedenle tarihte Farsçanın Türkler tarafından hangi coğrafyalarda ve hangi dönemlerde ne derece kullanıldığı, ne kadar Farsça eser verildiği veya Farsça eserlerde Türkler gibi konulara mümkün olduğunca girilmeyecek, bu ve benzeri hususlar konumuzun dışında kalacaktır.

Ülkemizde Türk dili, edebiyatı ve tarihi ile ilgili yayınlarda tarihi süreç zorunlu kıldığı için çoğu zaman Farsça'dan söz açılmakta, Türk dili ve kültürünün, yabancı dil ve kültürlerin etkisi altında kaldığı dile getirilmektedir. Bu bakışa göre İslâmiyetten sonra İran bölgesine uzanan ilk Türk devleti olan Gazneliler'den (352-582/963-1186) itibaren Farsça, Türk devletleri tarafından devlet dili olarak kullanılmış ve bu arada Türkçe'ye gerekli dikkat gösterilmemiş, hatta bu durum Osmanlıların ilk zamanlarına kadar böyle devam etmiştir. Bu görüşleri yansıtan çok sayıda araştırmacıyı ve yayını burada anmak mümkündür. Sadece konuyu tartışmaya açmak arzusu taşıdığımız için kaynak belirtmeden örnek oluşturacak birkaç ifadeyi sıralamak yeterli görülmelidir:

“Gazneliler döneminde resmî dil daha çok Farsçadır. Çağatay ve Timurlular devrinde de Fars dili devlet ve sanat dili olarak kullanılmıştır. Büyük Selçuklularda da resmî dil Farsçadır.”

“Bilindiği gibi, ilerleyen yüzyıllarda Farsçanın saray dili, yönetim dili, ve edebiyat dili olarak kullanımı İran coğrafyasını aşarak, Gaznevilerle Hindistan'a, Samanilerle Orta Asya'ya ve Selçuklularla Anadolu'ya kadar yayılmıştır.”

“İran topraklarındaki Türk egemenliği Selçuklular ile de somutlaşacak şekilde devlet ilişkilerinde dilin Farsça olmasına neden olmuştur.”

“XIII. yüzyılda Anadolu’da resmî yazı dili olarak Farsça kullanılıyordu.”

“İstanbul’un fethi sırasında Fars dili resmi dil, yazışma dili ve hatta şiir ve edebiyat dili idi.”

Son yıllara ait yayınlardan alınan bu cümlelerdeki görüş veya yargıların, aşağıda kaynaklardan aktarılacak bilgilerle uyumlu olup olmadığını tartışmak bu yazının amacını teşkil etmektedir.

Günümüzde bir milletin dil ve edebiyat alanındaki faaliyetleri, tarihteki varlığı hususunda başlıca delillerden biri, hatta en önemlisi görülmektedir. Bu nedenle ana dilin kullanımıyla ilgili zafiyetlerden ve edebî ürünlerdeki yabancı kültür etkisinden söz ederken, gerçekte hassas bir konuyla yüz yüze olunduğu gözlerden uzak tutulmamalıdır.

Konuya önce VII. asırda İslâm ile birlikte gittikçe Türkler, Farslar ve Araplar için ortak yaşama alanına dönüşen Mâverâünnehir, Horasan ve İran coğrafyalarında meydana gelen gelişmelerle başlamak mecburiyeti vardır. Bu asırda ve sonraki iki asırda Türklerle Farsların düşünce, yaşayış ve dillerinde meydana gelen değişme ve gelişmeler çok boyutludur. Farsçadaki değişme galiba çok daha derindir.

Fars ve Türk asıllı milletlerin bulunduğu bölgelerde İslâm dini genel kabul gördükten sonra Müslüman Araplar tarafından oluşturulan ilk yönetimlerin devlete ait belgelerde kullandıkları diller hakkında bazı tarihi kayıtlar mevcuttur. Belâzurî’nin *Futûhu’l-buldân*’ı, İbn Nedîm’in (ö. 385/995?) *el-Fihrist*’i ve İbnu Abdi Rabbih’in (ö. 328/940) *el-İkdu’l-ferîd*’indeki bilgilere göre bugünkü İran’ın güney-batısında Dicle nehrinin kenarındaki Tîsfûn şehrinden yönetilen Sâsânîler Devleti’nin (224-652 m.) kalıntıları üzerindeki Irak bölgesinde Pehlevî Farsçasıyla tutulan divan defterleri, Haccâc b. Yûsuf’un (41-95/ 661-714) valiliği zamanında Arapçaya aktarıldı. Bu tutum gerçekte daha yaygın bir kararın sonucuydu. Zira Halife Abdülmelik b. Mervân’ın (65-86/ 685-705) emriyle bütün divanlar ve sikkeler Pehlevî, Rûmî ve Kıbtî yazısından Arapçaya çevrildi (Humaî, 1340 hş., 156-157, 295-296, 360-361, 526; Hânlerî, 1366 hş., I, 307-308). *Kitâbu’l-vuzerâ ve’l-kitâb*’a dayalı bilgilere göre Horasan bölgesinde de defter ve divan 124/742 yılında Arapçaya çevrildi (Hânlerî, 1366 hş., I, 308). Aynı şekilde Sistân, Âl-i Ziyâr, Âl-i Deyâlîme saraylarında Arapça esas alınmıştı (Bahâr, 1349 hş., I, 170). Dihhudâ da bu bilgileri teyit eder mahiyette şöyle demektedir: “Bana göre, Ebû Reyhân ve çağdaşı İbn-i Sînâ’nın döneminde zamanın bütün ilimleri Arapça öğretilmekte, hatta saray yazışmaları Arapçaydı (Dihhuda, 1993-1994, Mukaddime 387)”. Anılan hanedanlar IX. asrın ikinci yarısı ile XI. asrın ilk yarısına kadar varlıklarını sürdürmüş, Ebû Reyhân el-Bîrûnî (ö. 453/1061?) ile İbn-i Sînâ (ö. 428/1037) X. asrın ikinci yarısında dünyaya gelmiş ve tahsil görmüşlerdir.

İran ve Türkistan’da böylece resmî, ilmî ve edebî faaliyetler bu yıllarda bütünüyle Arapça olarak gerçekleştirilmekteydi. Bu arada mevcut Farsça ve Türkçe ise, Arapçadaki dinî kaynak ve bilgileri ifade edebilecek olgunlukta değildi.

Dolayısıyla bu durumun etkisiyle olsa gerek, İslam dinine büyük bir imanla sarılan bu dillerin sahipleri Arapça öğrenmeyi bir gereklilik görmekteydi. İlave olarak yeni yönetimde, bilim ve edebiyat alanlarında yer edinmek isteyenler de bu mecburiyeti hissetmekteydi. Böylece dildeki muazzam değişikliklerden sonra III/IX. asrın ikinci yarısında Yeni Farsçanın ilk ürünleri ortaya çıkmaya başladı.

Bu bölgelerde Arapça resmî, ilmî ve edebî alanlardaki mutlak hakimiyetini Tâhirîler (205-259/821-873), Sâmânîler (287/-395/900-1005) ve Gazneliler zamanında sürdürdü. Farsça ise Sâmânîler ve Gazneliler zamanında hemen hemen yalnız edebî alanda kullanıldı. Sultan Mahmud'a ithafen Arapça yazılan *Târih-i Utbî (Târih-i Yemînî)*, müellifin vefatı: 427/1035)'nin verdiği bilgilere göre Farsça, Sultan Mahmud zamanında Vezir Ebu'l- Abbâs Fazl-ı İsferyânî (öl. 404/1013-1014; Hicrî 401'e kadar 17 yıl vezirlikte bulundu) tarafından divanda kullanıldı. Ancak hemen sonrasında Ahmed b. Hasan-ı Meymendî (ö. 424/1033; Sultan Mahmud'a 15 yıl ve Sultan Mesud'a 2 yıl vezirlik yaptı) vezir olduğunda tekrar Arapçaya döndü. Bazı tarihçilerce tercihleri sebebiyle Ebu'l-Abbâs acımasızlık ve cahillikle tenkit edilirken, Meymendî övülmüştür (Bahâr, 1349 hş., I, 169; Hesen-i Enverî, 1355 hş., 6; Hânlerî, 1366 hş. : I, 311; Kaynağı Târih-i Yemînî). Bu kayıtlardan anlaşıldığı gibi ilk Müslüman devletlerde Arapça kullanılmaktaydı. İranlıların kültürel geçmişi açısından özel önem verdikleri Sâmânîler devletinde de durum böyleydi (Hesen-i Enverî, 1355 hş.: 6).

Benzeri bir durum, yani Arapça ile Farsçanın dönüşümlü kullanılması örneği Büyük Selçukluların sarayında da vuku bulmuştur. Tuğrul Beyin veziri Ebû Nasr-ı Kundurî (vezirliği 448-455/1056-1063; vezirliği 7 yıl) zamanında risâlet divanı Farsçaya döndürüldüyse de sonrasında Alp Arslan ve Melikşah'ın 30 yıl vezirliğini yapan Nizâmülmülk (vezirliği 455-485/ 1063-1092), divan dilini tekrar Arapçaya çevirdi (Bahâr 1349 hş., I, 169).

Bu iki olayla ilgili kayıtlardan şu bilgi ortaya çıkmaktadır: Farsça bu bölgelerdeki Türk devletlerinden Gazneli sarayında 17 yıl, Selçuklu sarayında 7 yıl kadar divan işlerinde Arapçanın yerini almıştır. İran sahasında Arapçanın yönetimdeki varlığının Moğollar zamanına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. P. N. Hânleri bunu şöyle ifade etmektedir: “Moğol istilasından ve özellikle Bağdat halifeliğinin sona ermesinden sonra da artık Arap dilinin idarî teşkilatta kullanılmasına bir neden ve gereklilik kalmadı (Hânlerî, 1366 hş.: I, 313).” Moğol istilası 1220 yılı civarında başlamış, Bağdat ise 1258 yılında tahrip edilerek Abbâsî hilafeti yıkılmıştır.

Aynı durumun, Anadolu Selçuklularında XIII. yüzyılda yaşandığı kaynaklarda yer almaktadır. Aksaraylı Kerimeddin Mahmud'un *Müsâmeratü'l-ahbâr* adlı eserinde yazdığına göre Sâhib Fahreddîn Alî'nin zamanında divan dili vezirin idrak ve istidadına uygun olarak mütalaasından bir şey kaçmaması için Arapçadan Farsçaya çevrildi (Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, 1999: 64; Levend, 1972: 6). 657/1259 yılından sonra gerçekleşen bu değişiklik Konya'da Karamanoğlu Mehmed Bey'in

ünlü fermanının ilanına, 15 Mayıs 1277 (10 Zilhicce 675) gününe kadar devam etmiştir.

W. Barthold konuyla ilgili tespit ve kanaatini řu şekilde dile getirmiřtir:

Türkler hiç bir yerde Arap ve İnan medeniyetine tamamen tabi olmuş değildiler ve Türklerin kendi lisanlarını unutmaları da hiç bir yerde vaki olmamıştır. Bununla beraber Arap ve İnan medeniyetinin Türklere tesiri o kadar kuvvetli idi ki Türk lisanı hiç bir yerde devlet ve medeniyet lisanı olamadı. Türk devletinin en garbî kısmı olan Küçük Asya memleketinde XIII. asra kadar devlet lisanı Arapça idi; bu malumat XIV. asırda Küçük Asya’da yazılan müellifi meçhul bir Fârsî eserde mevcuttur (Levend, 1972: 6).¹

A. S. Levend, “müellifi meçhul Farsî eser”in yukarıda adı geçen *Müsâmeratü'l-ahbâr* olduğunu belirttikden sonra her nedense zamanı bir asır öncesine çekerek řu ifadelere yer vermektedir: “Arapçanın bu etkisi XII. yüzyılın sonlarına dek sürer, XII. yüzyılın sonlarında Arapçanın yavaş yavaş önemini kaybettiği, buna karşılık Farsçanın önem kazanarak Arapçanın yerine geçtiği görülür.”

M. Fuad Köprülü ise aynı konuda şöyle demektedir:

XIII. yüzyılda Medreselerde dinî ve ilmî lisan olan, sultanların Abbâsî halifeleriyle, Eyyübî prensleriyle, Memlûklerle yazışmalarında resmî dil olarak kullanılan Arapçanın bu hakimiyetini, bu asra hatta daha sonraki asırlara ait kitabelerde, vakfiyelerde açıkça görüyoruz. Farsçanın hakimiyeti bundan daha büyüktü.... Maamafih, devletin resmî işlerinde ve kayıtlarında hakim olan lisan, galiba Arapça idi. Arapça bilmeyen vezir Fahreddin Ali’nin, hicrî 657’den sonra divan muâmelelerini Arapçadan Farsçaya çevirttiği hakkında tarihî bir kayıt vardır..... Biz haberleşmelerde ve şer’î işlerde Arapçanın, divan işlerinde ve dahilî muâmelelerde daha ziyade Farsçanın, halk ile olan muamelelerde de Türkçenin kullanıldığını zannediyoruz (Köprülü,1980: 334).

Osman Turan da yaptığı çalışmaların sonucunda Uygur Türkçesi ve yazısından bahisle řu ifadeleri oluşturmuştur:

Nitekim Kaşgarlı Mahmud’da, kadim zamanlardan bugüne yani XI. Asra değin, Kaşgar’dan Yukarı Çin’e kadar bütün Türklerin, hakan ve sultanların, Uygurca kullandıklarını, Çinli ve diğer Şark kavimlerinin de Türklere mektuplarını bu yazı ile yazdıklarını, oralarda şehirlilerin Türkçe bildiğini söylemekle

¹ Barthold, W., Orta Asya Türk Tarihi hakkında Dersler, İstanbul, 1927, s. 119’dan naklen.

Uygurca'nın Asya'da ne derece yaygın ve devletlerarası resmi bir dil olduğunu belirtir... Nitekim Beyhakî Gazne saray dilinin Türkçe olduğunu kaydettikten sonra Karahanlılar'dan gelen mektupların da Türkçe olduğunu söyler, ki bunların Uygurca yazıldığı aşikardır (Turan, 1999: 421-422).²

O. Turan'nın Selçuklular'da üç dilin kullanımına dair genellemesi ise şu şekildedir: “Böylece Selçuklular İslam dünyasının ortasında yeni büyük bir din ve medeniyete girerlerken onun kurulmuş nizamı icabı Arapçayı ilim ve din, Farsçayı da edebiyat ve devlet dili olarak kabul ediyorlardı. Bu durumda Türkçe saray ve orduda konuşma dili olarak kalıyor; Melikşah Farsça şiir söylerken dostlarına da Türkçe mektup yazıyordu (Turan, 1999: 423-424).”

Köprülü ayrıca 761/1360 tarihli bir vakfiyeye işaretle devlet işlerinde Türkçenin durumuna izah getirmektedir: “Maamafih Türkçenin XIII. yüzyıl sonlarından başlayarak devlet muamelelerinde yavaş yavaş ehemmiyet kazanmağa başladığı muhakkaktır. Orhan'ın hicrî 761 tarihli Türkçe vakfiyesi, onu takibeden asırda Türkçenin bu hususta kazandığı ehemmiyeti gösterecek bir delildir (Köprülü,1980: 335).”³ Köprülü benzeri örnekleri 814/1411, 828/1425, 860/1456 gibi tarihleri belirterek sıralamaktadır:

Türk dilinin sahası yalnız halk dili olarak gelişmekle kalmıyor, edebî dil ve devlet dili olarak da nüfuzunu artırıyor: Hicrî 814'de Germiyanoglu II. Yakub'un vakfiye kitabesi, bu cins kitabelerde ilk defa Türkçe olarak yazılmıştı (Halil Edhem, I, 116)⁴ ... Fâtih Sultan Mehmed'in ilk devirlerinden kalan resmî devlet evrakı umumiyetle Türkçe olduğu gibi (Ahmed Refik)⁵ en eskisi 860 tarihli ve bu yüzyıla ait olan bir takım fermanlar da Türkçe olarak hatta temiz halk diliyle yazılmıştır (Kraelitz,1922)⁶. Gene Fâtih'in kanunnâmeleri de saf Türkçedir. Balıkesirli Devletoglu Yusuf, 828'de yazdığı bir eserde, medreselerde tedrisatın Türkçe olarak yapıldığını söylüyor ki bunun XIV. yüzyılda da böyle olduğu kolaylıkla tahmin olunabilir. İmparatorluğun bazı İslam ve Hıristiyan devletleriyle yazışmalarında, Selçuklu ve Bizans an'anelerini takip ederek ekseriyetle yabancı dilleri kullanması Türkçenin devlet işlerinde ehemmiyetini küçültecek bir şey değildir (Köprülü, 1980: 354).

Aynı bilgiler, Halil İnalçık tarafından da dile getirilmiştir: “Elimizdeki en eski kadı sicil defterlerinde dahi (Bursa Müzesi, şerîye sicil defterleri, A. 199-808, tarihi H. 860) vesikaların büyük bir kısmı Türkçe zapt olunmuştur (İnalçık, 1987:

² Târîh-i Beyhakî'den naklen, s. 759, 781; Beyhakî, 565/1169'da vefat etmiştir.

³ Kaynağı: Türk Tarih Encümeni Mec., İst. 1926, 17 (94)

⁴ Kaynak bilgisi M. F. Köprülü'ye aittir.

⁵ Ahmed Refik, Tarih Encümeni Mec. , Bk. Fihrist; Kaynak bilgisi M. F. Köprülü'ye aittir.

⁶ Kaynak bilgisi M. F. Köprülü'ye aittir.

215).” İnalçık yayınladığı 835/1431-1432 tarihli “Defter-i Sancak-i Arvanid” için önsözde “Esasen Defter’de kullanılan Türkçe çok sadedir.” ifadesine yer vermektedir (İnalçık, 1987: VIII).

Bu bilgilerden sonra Türk devletlerinde dil ve alfabe kullanımındaki çeşitlilik konuya dahil edilmeli ve bu tartışmalarda önemli bir yere sahip olmalıdır. Az önceki alıntıda Köprülü’nün işaret ettiği sarayda birçok yabancı dilin kullanıldığı hususuna dikkat çekilmelidir:

Osmanlı Türkleri sadece Türkçe yazı yazmamışlardır... Kitaplardan (codex) başka, vesikalar ve resmî yazılar da münhasıran türkçe yazılmamıştır. Araplara ve Farslara gönderilen mektuplar da çok defa arapça ya da farsça yazılıyordu. Batı milletleri ile ilişkiler güçlendikçe ve sıklaştıkça zaman zaman onların dilinde de resmî yazılar yazılmıştır. Viyana, venedik arşivlerinin Turcica serilerinde, çok nâdir olarak lâtince, ermenice ve almancaya da rastlanmaktadır. Fakat özellikle, rumca, sırpça, boşnakça, macarca ve italyanca yazılar oldukça çoktur. Yabancı dillerin kullanılmasındaki pratik maksat, doğrudan doğruya ilişki kurmaktır. Bu şekildeki hareket tesâdüfî değildir ve meselâ rumca, sırpça, boşnakça gibi diller, bu milletlerin bağımsız oldukları devirlere ait olmayıp onların Osmanlı hâkimiyeti altına girdikten sonraki devirlerine âit bulunmaktadır (Gökbilgin, 1979: 28).

Anadolu Selçuklu sarayında farklı dil kullanan şikâyetçilerin şikâyetleri dinlenirken tercümanların görev yaptığı, Hıristiyan memleketlerle haberleşme ve akitlerde Yunanca ve Latince kullanıldığı bilinmektedir (Turan, 1988: 19).

Osmanlı zamanıyla ilgili olarak Yunanca, Slavca, Sırpça, Macarca v.d. dillerde yazışma ve antlaşmaların mevcudiyetinden ve bazı belgelerin ise İtalyanca, Ermenice, Rumence hatta Lehçe yazıldığı kaydedilirken farklı alfabelerin de kullanıldığı eklenmektedir: “Arap yazısıyla kaleme alınmış belgelerin dışında, Avrupa hükümdarlarına veya Hıristiyan tebaalarına hitap eden Nâme-i hümâyûnların Türkçe ibareli fakat Latin veya Yunan harfleriyle yazılı olanları da vardır (Reychman- Zajaczkowski, 1993: 134).”

Yukarıdaki ifadelerde yer bulan “devlet dili” veya “resmî dil” kavramlarının bilim adamlarınca modern anlamda kullanılmadığını kabul etsek de yeni okuyucu ve araştırmacılarca farklı veya yanlış anlaşılabilirdiğini gözden uzak tutmamak gerekir. Modern devlet tanımlamasına göre kullanılan şu ifade bu gerçeği aydınlatmaktadır: “Devlet dilinin Türkçe olduğunu ilk defa ilan eden Türk devleti, Osmanlı devletidir. 7 Zilhicce 1293/ 23 Aralık 1876’da yürürlüğe giren Kanun-i Esasî’nin üç ayrı maddesinde devletin resmî dilinin Türkçe olduğu belirtilmiştir (Gözler, 1999: 33, 40, 42).”

Ülkemizde geçmişle günümüz arasında algılama açısından önemli farklılıklar oluşturan ifade biçimleri vardır. Örnek olarak geçmişte kullanılan ve günümüzde bazı yayınlarda az da olsa rastlanan “Türkî dil”, “Türkî şiir”, “Türkçe edebiyat” gibi nitelermeler bugün Türkçede hemen hemen yer bulmamaktadır. “Şi’r-i Türkî”, “Şi’r-i Fârsî” gibi tamlamaların karşılığı bugün Türkiye Türkçesinde “Türk şiiri”, “Fars şiiri” şeklinde olmaktadır. Geçmişte bu tür tamlamalar galiba doğrudan dile yönelik yani “Türkçe şiir” olarak algılanırken, günümüz Türkiye’inde ise bir ırka ait, yani “Türklerin şiiri” algısını doğurmaktadır. Bu duruma karşılık günümüzde İran’da bu tamlamaların zihne çağrıştırdığı ilk anlam “Türkçe şiir”, “Farsça şiir” olmaktadır. Gerçekte örnek olarak “Farsça şiir” ifadesi başta Türkler olmak üzere Farsça şiir yazmış farklı soylardan kişilerin ürünlerini de kuşatan geniş bir muhtevaya sahiptir. Aynı yönde Farsça olarak kullanılmakta olan, “Şâ’ir-i Fârsîgûy (Farsça söyleyen şair)” tamlaması veya Türkçe anlatımda yer bulan “Arapça ve Farsça şiirleri de vardır” cümlesi algılamayı kolaylaştırmaktadır.

Coğrafya, inanç ve kültür beraberliği nedeniyle Arapça yazmış Fars ve Türkler, Farsça yazmış Türk ve Araplar veya Türkçe yazmış Fars ve Araplar tarih boyunca var olmuştur. Elbette Afgan, Hintli, Bulgar, Arnavut ve diğer birçoklarını ilave etmek mümkündür. Bu nedenle araştırmacılar tarafından “Arapça yazan Fars şairler”, “Farsça yazan Türk şairler” gibi başlıklar oluşturup bilimsel çalışmalar yapılması kaçınılmazdır ve bunun örnekleri özellikle Farsça bilimsel çalışmalarda çoktur. “Şuerâ-yi Fârsîgû-yi Yugoslavî (Yugoslavyalı Farsça söyleyen şairler)” başlığı, bir zamanlar Yugoslavya olarak bilinen coğrafyayla ilgili görülen şairleri anlatmak için oluşturulabilmektedir. Bu şairlerin Osmanlı dönemi şairlerinden olduklarını belirtmek her halde yersizdir. Bu tarzda dile vurgu yapan tanımlamaların günümüz Türkçesinde de yaygın kullanılması, konunun daha kolay anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu durumun ise özellikle Türk edebiyatının kapsadığı alanı genişleteceği aşıkardır.

XX. asırda Türklerin tarih boyunca Farsçayı ne derecede kullandığını tespiti çalışarak Farsçanın ve Fars kültürünün etkisini veya büyüklüğünü ispata çalışan Türkçe ve Farsça birçok kitap veya makale kaleme alınmıştır. Çoğu defa eleştiriye layık abartılı yargıların yer bulduğu bu tür modern yaklaşımlı çalışmaları bir kenara koyarak, bu yakınlığın ve ilişkinin olumsuz yorumlanmayacak bir tablo olarak görülmesi gerektiğini söylemek mümkündür. Konuya yaklaşım tarzı ayrıştırıcı, dil ve kültürleri uzaklaştırıcı modern zamanların diliyle değil de tarihi süreç, dinî ve coğrafi beraberlik dikkate alınarak yukarıda belirtilen yönde olduğu takdirde büyük ölçüde varılacak sonuç da budur. Unutulmamalıdır ki bugün başta İran olmak üzere bazı yakın komşu ülkelerde Arapça, Farsça ve Türkçe, tarihtekine benzer şekilde yakın temas halindedir ve ülke vatandaşlarının birçoğu iki dilli bir yaşantıya sahiptir.

Mâverâünnehir, Horasan, İran, Anadolu ve Osmanlının hâkim olduğu Avrupa topraklarında Farsça eser vermiş Türk asıllı şahsiyetler elbette tespit edilemeyecek derecede çok olmuştur. İddialı tespit ve izahlar bu nedenle pek de anlamlı

olamayacaktır. Benzeri şekilde Türkçede kullanılan Farsça ve Arapça kelimelerin sayısal olarak tespiti ve eserlerdeki kullanım oranlarının delil olarak sunulması da dikkatleri yanıltıcı bir noktaya taşımaktadır. Bu konularda bilimsel çalışmalar yapmak ve tespitte bulunmak yaklaşım tarzında bir yanlışlık olsa da elbette önem taşımaktadır. Ancak bu çalışmalardan Türklerin Türkçeye ilgisizliği, yabancı etkisinde kaldıkları, edebî zevk ve anlayışlarının özgün olmadığı gibi yargılara varılması tarihi süreç dikkate alındığında makul görülmemelidir. Modern yaklaşımlar sonucu oluşan bu yargılar, ayrıca haksız yere kültür dünyamızda da sıklıkla yer bulmaktadır.

Son olarak konuyla ilgili şu noktalara dikkat çekmek galiba yerinde olacaktır:

- 1- Anadolu'ya ulaşmadan önce 4 asra yakın bir zaman diliminde Türkler ile Farsların dillerinde ve inançlarındaki değişme ve gelişme süreci, büyük ölçüde Mâverâünnehir/Batı Türkistan bölgesinde başlayarak bir arada geçirilmiştir. Her iki milletin o dönemlerdeki yönelişi ve yenileşmesi aynı yönde olmuştur.
- 2- Söz konusu asırlarda toplumda Arapça dinî, idarî, ilmî ve edebî alanlarda İslâmı kabul eden farklı anadile sahip uluslar tarafından çeşitli nedenlerle kullanılan veya tercih edilen bir dil olmuştur.
- 3- İslamiyetten sonra Yeni Farsçayla yazılmış edebî örneklerin oluşması birkaç asır almıştır. İlk örnekler IX. asrın ikinci yarısından itibaren Batı Türkistan ve Horasan'da ortaya çıkmıştır.
- 4- Geçmişte Türk devletlerinin saraylarında ihtiyaçlar çerçevesinde birçok dilde görüşmeler yapıldığı ve yazılar kaleme alındığı bir gerçektir.
- 5- Günümüzde devletlerin anayasalarında belirtildiği şekilde “resmî dil” veya “devlet dili” kavramları, uzun asırlar boyunca oluşmamış ve kullanılmamıştır. Gerek “Türk şiiri” ve gerekse “devlet dili” gibi modern zamanların tanımlamalarıyla veya farklı bir deyişle bunların çağrıştırdığı anlamlarla edebiyat tarihiyle ilgili konuları izaha çalışmak, özellikle Türk dili ve kültürü açısından önemli yanlış algılamalara yol açmaktadır.
- 6- İlk dönemlerden itibaren Farsça yazılı edebî ve tarihî eserlerin büyük çoğunluğu Türklerden ve onların faaliyetlerinden bahsetmektedir. Bu açıdan bakılarak Türklerin siyasî, dinî ve kültürel varlıkları, müellifleri hangi ulustan olursa olsun bu Farsça eserlerle de kayıt altına alındığı rahatlıkla söylenebilir.
- 7- Coğrafi ve kültürel beraberlikler sebebiyle geçmişte ve günümüzde Farsçada yer bulan Türkçe kelimeler azımsanmayacak derecede çoktur. Türkçedeki Farsça kelimelerle ilgili çokça değerlendirmeler yapılırken bu durum pek dikkate alınmamaktadır.
- 8- Günümüzde de Özellikle İran, Afganistan ve Tacikistan'daki Türkler Farsça eserler yazmayı sürdürmektedir. Bu ülkelerdeki bazı önemli edebî şahsiyetler doğal olarak Türk asıllıdır.

Bütün bu sıralanan hususlar “Türkler ve Farsça” konusunun pek çok ayrıntıya sahip bulunduğunu ortaya koymaktadır. Konuya böyle yaklaşıncı özellikle gerek Fars ve gerekse Türk bir çok araştırmacının tercih ettiği etki ve etkileme çevresinde üstünlük iddialarıyla yüklü, tarihe dönük eleştirilerle dolu görüşleri onaylayıp tekrar etmek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Refik, *Tarih Encümeni Mecmuası* (Kaynak bilgisi M. F. Köprülü’ye aittir).
Aksaraylı Kerimeddin Mahmud (1999), *Müsâmeratü'l-ahbâr*, nşr. Osman Turan, Ankara (İlk baskı 1944).
Bahâr, Melikü’ş-şu’arâ (1349 hş.), *Sebksînâsi*, I-III, Tahran.
Barthold, W. (1927), *Orta Asya Türk Tarihi hakkında Dersler*, İstanbul.
Dihhudâ, Ali Ekber (1993-1994), *Lugat-nâme*, I-XIV, Tahran.
Enverî, Hesên (1355 hş.), *İstîlâhât-ı dîvânî devre-i Gaznevî ve Selcûkî*, Tahran.
Gökbilgin, M. Tayyib (1979), *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi*, İstanbul.
Halil Edhem, *Tarih Encümeni Mecmuası*, c. 1, s. 116 (Kaynak bilgisi M. F. Köprülü’ye aittir).
Hânlerî, Pervîz Nâtel (1366 hş.), *Târîh-i zebân-i Fârsî*, I-III, Tahran.
Humâî, Celâleddîn (1340 hş.), *Târîh-i edebîyât-ı İrân*, Tahran.
İnalcık, Halil (1987), *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, I, Ankara (ilk baskı 1954).
İnalcık, Halil (1987), *Hicrî 835 Tarihli sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Metni bir giriş ile neşreden Halil İnalcık, Ankara (ilk baskı, 1954).
Köprülü, M. Fuad (1980), *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.
Kraelitz (1922), *Osmanische Urkunden in Türkischer Sprache*. Viyana (Kaynak bilgisi M. F. Köprülü’ye aittir).
Levend, Ağâh Sırrı (1972), *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara.
Reychman, Jan – Zajaczkowski, Ananiasz (1993), *Osmanlı-Türk Diplomatikas El Kitabı*, Genişleterek İngilizceye Çeviren Andrew S. Ehrenkrutz, Türkçeye Çeviren Mehmet Fethi Atay, İstanbul.
Turan, Osman (1988), *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, TTK, Ankara.
Turan, Osman (1999), *Selçuklular Tarihi ve Türk İlim Medeniyeti*, İstanbul.